

Турумбаева Ч.

**ЗАЛКАР ОБОНЧУ ЖАНА ЫРЧЫ РЫСБАЙ АБДЫКАДЫРОВДУН
ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ БАЛДАР ТЕМАСЫ**

Турумбаева Ч.

**ТЕМА ДЕТСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ ИЗВЕСТНОГО КОМПОЗИТОРА И ПЕВЦА
РЫСБАЯ АБДЫКАДЫРОВА**

Ch. Turumbaeva

**THE THEME OF CHILDHOOD IN THE WORKS OF THE FAMOUS
COMPOSER AND SINGER RYSBAI ABDYKADYROV**

УДК: 346:244/66

Бул макалада залкар обончунун чыгармаларынын, анын ичинде балдар үчүн жараткан ырлары, бүгүнкү күндө кыргыз элинин музыкалык мурастарынын катарынан орун алгандыгы каралган.

Кыргыз элинин жашоо-тиричилигин, эзелтеден бери эле, эриш-аркакта музыка коштоп келгендигин, биз учугу узун тарых барактарынан билебиз. Элибизде байыртадан эле балдарга тарбия- таалим берүү, адеп-ахлак жолуна салуу эң негизги маселелерден болгон. Тарбиянын башаты музыкада экендигин тээ илгертеден келе жаткан ата-бабаларыбыздын мурастарынан кеңири кездештире алабыз. Музыканын жаш муундарга тарбия-таалим берүүдө да, күчү зор болгону бизге маалым. Музыканын тарбиялык маанисин, өзгөчөлүгүн уламага айлантып айтып өткөн акылмандар, күңгүрөнгөн күүлөрүндө керемет кайрыктарын кайрыган аспапчы-күүчүлөр (комузчу, кыякчы, чоорчу, темир ооз комузчу ж. б.), обондуу ыр берметтерин төгүп ырдашкан ырчы-акындар эл ичинде көптөп саналган. Алардын устаттык жана насааттык тажрыйбалары улам кийинки муундарга өтүп, бүгүнкү күнгө келип жетти. Мисал кетире кетсек, XIX кылымда эл арасынан чыккан акылман, насаатчы, атактуу темир ооз комузчу, ырчы Бурулча Осмонбек кызы (1836 – 1918) эл ичинде: «Эгер жаш бала темир ооз комуздун үнүн угуп чоңойсо, ал сөзгө чечен, акылы тунук болот, ал эми аны ал эч качан укпаса, түнт, сөзгө чоркок болот», – деп айтчу экен. Залкар темир ооз комузчунун мындай айткан сөзүндө калет жок. Ал эми бүгүнкү күндөгү, жаш жеткинчектердин насаатчысы, комузчу, ырчы – устат Муратбек Касей мындай деп айтат: «Эгерде, бала бешикте жаткан кезинен элдик обон, күүлөрдү угуп чоңойсо, ал анын көөдөнүнүн тереңинде өмүр бою сакталып, ички дүйнөсү ачылып, баёосу байыт. Анын акылы тунук, сезим – туюму жетик, ар нерсени кабылдоосу сергек болот. Ал гана эмес, бала кезден классикалык музыка кайрыктарын угуп өссө, аны сезе билип, жакын тутуп, ойчулдук сезими өнүгөт».

XX кылымдын экинчи жарымы, кыргыз музыкалык маданиятында чоң бурулуштарды алып келди. Ал бурулуш аспаптык аткаруучулук менен

катар элдик ырчылык аткаруучулуктун өсүп – өнүгүүсүнүн жаңы этабын баштады. Улуулардын учугун улаган чыгармачыл инсандар өсүп чыгышты. Ал мезгилде, балдар темасына көптөгөн ырчы – акындар, обончулар, аспапчы-күүчүлөр, композиторлор, кайрылгандыгын билебиз. Алардын ичинде элибиздин залкар ырчы-обончусу Рыспай Абдыкадыровдун чыгармачылыгында да балдар темасы көмүскөдө калган жок. Ал жаш муундарга арналган ар түрдүү мүнөздөгү ондогон ырларды жараткан. Атай кетсек, «Мектебим», «Эжекемдей боломун», «Балаты», «Мончогун төгүп жиберди», «Алма бак», «Өзүбүз» ж. б. Ооба, залкар ырчы өзүнүн чыгармаларын аккордеондун коштоосунда жаратып, өзү аткаргандыгы бизге маалым. Кийинчерээк, залкардын аткаруучулук мектебин улаган ышкыбоздор көп болду. Алардын ичинде анын ырларын комуздун коштоосунда аткаруу жолуна салгандар да чыга келишти. Балдарга арналган бир топ ырларын мектеп окуучулары комуздун коштоосуна салып ырдашып, өзүлөрүнүн ырдоо репертуарынан орун беришкен.

Эске сала кете турган маселе, аспаптык аткаруучулукка үйрөтүү, билим берүү системасына киргизилип, кесиптик деңгээлде окутуу, ноталык системада жүргүзүлгөндүгүнө байланыштуу өнүктү. Комуздун коштоосундагы ырларды өздөштүрүү да, ошол системада жүргүзүлүп келүүдө. Бул жагдайда комуздун толгоосу окуучунун ырдоо үн бийиктик ченмине (тональностуна) толгонот. Бул ноталык системада өздөштүрүү балдарга жеңил – жеткиликтүү болоору, окуу-тажрыйбалык иштерде тастыкталды. Тагыраак болуш үчүн мисал келтирели, мектепке бараар кези келип, аны күндөп, айлап самаган, мектептен тарбия-таалим, билим алууну эңсеген жаш жеткинчектин ой – толгоолору чагылдырылган залкар ырчынын, акын Абзий Кыдыровдун сөзүнө обону төп келе жазылган «Мектебим» аттуу ыры, окуучулардын репертуарында орчундуу орунду ээлейт. Бул ыр окуучулар үчүн *ре – минор* тональностунда берилген, анткени, бул тональност ырчы – окуучунун ырдоо үнүнүн бийиктик ченемине туура келет:

Жеңил, жайдары

Та - за - лык-ты бет - те - дим, Тен-тек-тик - тен
чет - те - дим. Та - лап - тан - тып дег - дет - кен (да),

Ал эми комуздун коштоосундагы ноталык жазылманы өздөштүрүүнү, биз жогоруда айтылган системага ылайык *си – минор* тональностунда жүргүзөбүз. Бир комуздун чың толгоосундагы (кварта – кварта) IV тоомунда ойнолот. Ноталык мисалда комуздун толгоосу: 1-жана 3-кылдары *ми* носына, ал эми 2-кылы кичи октаванын *ля* нотасына буралганын көрүп турасыңар. Бул учурда жогоруда

эскертип кеткендей, окуучунун тональностуна ылайык комуздун толгоосун бир тонго төмөн күүлөп алабыз: 1- жана 3- кылдары кичи октаванын *фа – диез* нотасына, ал эми 2- кылы кичи октаванын *си* нотасына күүлөнөт. Ошентип, тоникадан башталган төрт тактылуу киришүүдөн кийин, обондун биринчи, экинчи айрыктары комуздун коштоосунда терип чертүү менен уланат:

Та - за - лык-ты
бет - те - дим, Тен-тек-тик-тен чет - те - дим. Та - лап - тан - тып

Бирдын үчүнчү, төртүнчү кайрыктарында комуздун коштоосу аккордуу добуштарга өтүү менен, ырчынын үнүнөн басыраак кубаттуулукта ойнолуп, аягында бир тактылуу фортеде бүтөт:

дег - дет - кен (да), Та - ты - на - кай мек - те - бим. Та-лап-тан - тып
дег - дет - кен (да), Та- ты - на - кай мек-те - бим.

Негизинен комузга ылайык келген ырларды, балдардын ырдоо үн бийиктик ченемин туура келтирүү менен, чың жана оң толгоолордо, ошондой эле алардын ыңгайы келген тоомдорунда ойноого болот. Мисалы, жогорудагы «Мектебим» аттуу ырды

комуздун коштоосунда III тоомдо, *ля минор* тональностунда ойносо да болот. Анткени, балдардын ырдоо үн бийиктигине ошондой эле, комуздун коштоосу кайсы толгоосуна жана тоомуна ылайык келгендигине жараша берилгенин айтпадыкбы. III

тоомдо ойноо учурунда, комуздун толгоосу оң толгоого (кварта – квинта) буралат. Бул толгоодо комуздун 1-кылы кичи октаванынми нотасына, 2-кылы кичи октаванын ля нотасына, ал эми 3-кылы кичи октаванын ре нотасына күүлөнөт. Анткени,

ырдын төртүнчү кайрыгында төмөнкү соль нотасын кезиктиребиз. Ал эми соль нотасы комуздун оң толгоосунда, III тоомдун үчүнчү (ре)кылында гана алынат. Ноталык мисалда ырды ля минор тональностунда карап көрөлү:

Ыр

Комуздун толгоосу
1-кыл 3-кыл III т. Жеңил

Та - за - лык-ты

Комуз

2-кыл

7

бет - те - дим, Тен-тек-тик-тен чет - те - дим. Та - лап - тан - тып

дег - дет - кен (да), Та - ты - на - кай мек - те - бим. Та-лап-тан - тып

дег - дет - кен (да), Та - ты - на - кай мек-те - бим.

Залкар обончу балдарга арнап ар түркүн темалардагы чыгармаларды жараткан. Балдардын мектеп жашоосу темасынан сырткары насааттык нуктагы «Эжекемдей боломун» ырында, эжесиндей эмгекчил болуп, өрнөгүн улантууну самаган жаш жеткинчек кыздын тилеги мүнөздөлөт. Ыр до мажордо берилген. Доминантада башталган бул ыр обондуу келип, жандуу, кубаттуу мүнөздө ырдалат:

Жандуу, жайдары

Э - же - кем-дин өр - нө - гүн (а), Эм - ге - ги - нен

көр - гө - мүн. Даң - кы кы - йын э - кен деп (а),

Ал эми комуздун коштоосундагы ноталык жазылманы өздөштүрүү, чың толгоонун (кварта-кварта) IV тоомунда, ля мажордо жүргүзүлөт. Бул учурда, окуучунун тональностуна ылайык комуздун толгоосу: 1-жана 3-кылдары кичи октаванын соль нотасына, ал эми 2 – кылы биринчи октаванын до нотасына күүлөнөт. Төрт тактыдан турган, фортеде жандуу, кубаттуу комуздун коштоосундагы киришүүдөн соң, ырчынын кезеги башталып, меццо фортеде добуштарды терип чертүү ыкмасында комуздун коштоосу уланат:

Жандуу, кубаттуу

f

Ыр

Комуздун толгоосу

1-кыл 3-кыл IV т.

Э - же - кем-дин

Комуз

2-кыл

f

mf

Ырдын үчүнчү, төртүнчү кайрыктарын кайталоодо, комуздун коштоосу меццо форте абалында аккордуу шилтемдер менен коштолуп аяктайт:

э - кен деп (а), Да - лай кө - нүл бөл - гө - мүн. Даң - кы кы-йын

э - кен деп (а), Да - лай кө - нүл бөл - гө - мүн.

Абдыкадыровдун чыгармаларынан жаратылыш, табиятка да көңүл бөлүп, жаш муундардын аны коргоо, кам көрүү сезимине таасир берген мүнөздөгү ырларды да кезиктиребиз, Мындай чыгармаларынан «Балаты», «Мончогун төгүп жиберди», «Алма бак» сыяктууларын билебиз. «Алма бак» ыры *до минордо* жазылган:

Ал - ма тик - тим, бак тик - тим, Кү - нө - сү - нө

ү - йүм - дүн. Кү - лүп ач - кан гү - лү - нө,

Комуздун коштоосундагы ноталык жазылмасы *си минордо* берилген ыр, чың толгоонун IVтоомунда ойнолот. Комуздун толгоосу 1 – жана 3 – кылдары кичи октаванын *ми* нотасына, ал эми 2 – кылы кичи октаванын *ля* нотасына күүгө келтирилет. Чыйрак, жандуу башталган төрт тактылуу комуздун киришүүсү фортеде шилтеп чертилүү менен, ырчынын кезеги келгенде, терип чертүүгө өтөт:

Чыйрак

mf

Бир

Чың толгоо
I-кыл 3-кыл IV т.

Ал - ма тик - тим,

Комуз

2-кыл

f

tr

бак тик - тим, Кү - нө - сү - нө ү - йүм - дүн.

Үчүнчү жана төртүнчү кайрыктар кайталоо мезгилинде, комуздун аккорддуу добуштары менен коштолуусу меццо пиано до чертилип, аягына чыгат:

сү - йү - нөм. Кү - лүп ач - кан гү - лү - нө

Күн - дө ка - рап сү - йү - нөм.

Жогоруда биз залкар музыканттын түрдүү мүнөздөгү бир нече ырын карап көрдүк. Балдар үчүн жараткан ырларынан мүнөздөрүнөн биз элдиктүүлүктү, идеалдуулукту улуттук мүнөз менен шайкеш келүүнү байкайбыз. Мында эң маанилүүлүгү, бүгүнкү мезгилдеги балдардын ой – толгоолорун, сезим – туюмдарын чыгармаларында терең ачып бере алгандыгында жатат. Мындай сапаттарды, ырларынын обондуу жана интонациялык түзүлүштөрүнөн даана көрө алабыз. Демек, Р. Абдыкадыровдун чыгармачылыгы, элдик ырчылык өнөрүнүн булактары менен сугарылгандыгында шек жок. Анын аткаруучулук көркөм табити, элдик ырчы – обончулук өнөрдүн, төкмөлүктүн түздөн-түз таасирин алуу аркылуу калыптанган. Залкар обончунун өзүнө гана мүнөздүү, табияттуу чыгармаларынын, анын ичинде балдар үчүн жараткан ырлары, бүгүнкү күндө кыргыз элинин музыкалык мурастарынын катарынан орун алган.

Рецензент: д.соц.н. Салморбеков Р.